

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), Cilt 5, Sayı 13, Kasım 2018, ss. 179-191.
Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 5, Issue 13, November 2018, pp. 179-191.
ISSN 2148-5704
DOI Number: 10.17822/omad.2018.117
Geliş Tarihi/Received: 01.10.2018 Kabul Tarihi/Accepted: 29.10.2018

TAHRAN SEFİRİ ASIM BEY'İN RAPORLARI DOĞRULTUSUNDA BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA İRAN'DAKİ RUS ASKERİ VARLIĞI ÜZERİNE BİR İNCELEME

A Review of the Russian Military Essence in Iran during the World War I in the Line of Tehran Envoy Mustafa Asım Bey's Reports

Ramazan SONAT*

Öz: Bu çalışma, Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'nın İran'a yönelik askerî girişimlerini Tahran Sefiri Asım Bey'in İstanbul'a gönderdiği raporlar ışığında açıklamayı amaç edinmektedir. Ağırlık olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivinden elde edilen belgelerin referans olarak kullanıldığı çalışmada; Rus kuvvetlerinin askerî teşebbüslerinin İran'ın hangi bölgelerinde yoğunlaştığı, şah ve hükümet üyelerinin ilgili teşebbüsler karşısında nasıl pozisyon aldıkları, Asım Bey'in bu gelişmeler çerçevesinde kendisini ve devletini ne şekilde konumlandığı gibi sorulara cevaplar aranmıştır. Bu kapsamda ilgili sorulara cevaplar aranırken metin içerisinde orijinalini bozmadan ciddi sayıda yer ve şahıs isimleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tahran Sefiri Asım Bey, Birinci Dünya Savaşı, Rusya, İran

Abstract: This article aims to explain Russia's military initiatives against Iran in the light of the reports by sent ambassador Asım Bey of Tehran to Istanbul. In this study, in which the documents obtained from based on the Ottoman Archives of the Prime Minister's Office were used as references, questions such as how the Russians military undertakings intensified in which parts of Iran, how the shah and the government members were positioned in the face of the relevant initiatives, and how Asım Bey positioned himself and his state within the framework of these developments were sought. In this context, while searching for answers to related questions a serious number of place and person names were used in the text without disturbing the original.

Keywords: Ambassador Asım Bey of Tehran, World War I, Russia, Iran

Giriş

İran, Birinci Dünya Savaşı boyunca tarafsızlık ilkesini benimsemesine rağmen çeşitli müdahalelere maruz kalmıştır. İtilaf ve İttifak blokunun üyeleri bu süreçte İran'ı kuşatarak kendi saflarına çekmeye çalışmışlardır. Bu kapsamda özellikle Rusya ve Osmanlı Devleti jeopolitik ve jeostratejik konumları gereği İran'a etki edebilme konusunda Almanya ve İngiltere'ye göre daha fazla ön plana çıkmışlardır. Rusya'nın hâlihazırda Kafkasya ve İran coğrafyasında yer alan askerî kuvvetlerini kullanarak İran hükümetini kuşatma hareketini Osmanlı Devleti Tahran'da yer alan sefreti aracılığı ile kırmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin Tahran sefiri olarak görev yapan Mustafa Asım Bey (Turgut)¹ savaş boyunca bulunduğu konumu etkin bir şekilde kullanıp Rusya'nın İran coğrafyasında gerçekleştirdiği askerî harekâtlar konusunda İstanbul'u sık sık bilgilendirmiş ve bu teşebbüslerin İran şahı ve

* (Dr.), e-mail: ramazankama@hotmail.com, ORCID: orcid.org/0000-0002-7189-5783

¹ Kendisinin bu göreve tayini Ocak 1914 tarihinde gerçekleşmiştir. Asım Bey, Tahran'a sefir olarak atanmadan önce Brüksel, Stockholm ve Sofya'da elçi olarak bulunmuştur. Ekim 1911 ile Temmuz 1912 tarihleri arasında ise Hariciye Nazırlığı vazifesini üstlenmiştir. Sinan Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İsis Yayınları, İstanbul 1999, s. 108.

İran hükümeti üyelerini tesir altına alıp onları Devlet-i Aliyye aleyhinde bir pozisyona sevk etmemesi için büyük bir gayret sarf etmiştir. Bunun için Asım Bey, şah ve parlamento üyeleri ile gerçekleştirdiği görüşmelerin içeriklerini sık sık İstanbul'a raporlayarak Osmanlı Devleti'nin İran'a yönelik stratejilerinin ve faaliyetlerinin şekillenmesine büyük katkı sağlamıştır. Nitekim Asım Bey'in Tahran sefiri sıfatı ile İstanbul'a gönderdiği bu raporları konu edinen çalışmalar da bilhassa son yıllarda dikkati celp etmeye başlamıştır. Fakat ifade edilen çalışmalar² bir iki istisna haricinde³ Asım Bey'i dolaylı yoldan konu edinin yüzeysel bilgiler sunmaktadır. Ayrıca bu çalışmalar Asım Bey'in İran'da üstlendiği misyon ve buna bağlı olarak gerçekleştirdiği faaliyetleri müstakil bir perspektifte ele alıp değerlendirmemektedir. İlgili sebepten bu çalışmada belirtilen çalışmalardan farklı olarak onun sefirlik vazifesi boyunca İran'daki Rus kuvvetleri alakalı İstanbul'a gönderdiği raporlar tetkik edilerek mevcut eksikliğin bir nebze olsa giderilmesi amaçlanmaktadır.

1. Asım Bey'in Gözünden Savaşın İlk Seyirlerinde İran'daki Rus Askerî Varlığına Genel Bir Bakış

Rusya, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren nüfusunun ihtiyaçları doğrultusunda izlediği genişleme politikası sayesinde Birinci Dünya Savaşı öncesinde özellikle İran'ın doğu ve kuzey kısımlarında etkin bir güce ulaşmıştır.⁴ Buna mukabil savaşın Avrupa devletleri arasında fiilen ortaya çıkması ile birlikte de İran'da elde ettiği bu gücü başka bir devlete kaptırmamak için daha etkili bir politika izlemeye başlamıştır. Bunun için bilhassa askerî varlığını ön plana çıkararak İran'daki mevcudiyetini daha sağlam bir zemine oturtmaya çalışmıştır. Bütün bunlara karşın müttefiki Almanya'nın doğu siyaseti çerçevesinde⁵ İran'da nüfuz sahibi olmayı arzu eden Osmanlı Devleti ise Tahran'da yer alan sefiri Asım Bey aracılığı ile Rusya'nın askerî eylemlerini yakından takip edip bir dizi politikalar geliştirmeyi amaçlamıştır. Konuyla ilgili Asım Bey tarafından 22 Temmuz 1330 (4 Ağustos 1914) tarihinde Hariciye Nezaretine gönderilen telgrafta, Rusya'nın savaşa yönelik pozisyon alma girişimine atfen Rumiye ve Hoy'daki Rus kuvvetlerinin aldıkları emir üzerine Kafkasya'ya gitmek için hazırlandıkları belirtilmiştir. Asım Bey ilgili telgrafının devamı niteliğinde 3 Eylül 1330 (16 Eylül 1914)

² Bu konuda bkz: İsrâfil Kurtcephe-Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi –Rauf Bey Müfrezesi–", *OTAM*, 3, (1992), s. 264; Sadık Sarısamam, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında İran Elçiliğimiz İle İrtibatlı Bazı Teşkilat-ı Mahsusa Faaliyetleri", *OTAM*, 7, (1996), s. 213-214; Barış Metin, *Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Ankara 2007, s. 33-35; Vahdet Keleşylmaz, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Afganistan'a Yönelik Girişimleri", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara 2012, s. 1833-1834; Ö. Kürşad Karacagil, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devletinin İran'la İttifak Kurma Arayışları", *OTAM*, 36, (Güz 2014), s. 100-110; Ramazan Sonat, *Harb-i Umûmî'de Bağdat (1914-1918)*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2017, s. 28-vd; Rıdvan Ayaydın, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İran'da Cihad-ı Ekber Faaliyetleri*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2017; Tuncay Öğün, "Osmanlı Basınında Cihad-ı Ekber: İran Örneği", *Türkiyat Mecmuası*, C. 28/1, (2018), s. 101, 110; Ahmet Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi*, C. 1: 1914-1916, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 228-256; Ahmet Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi*, C. 2: 1917, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 224-228.

³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Genelkurmay Arşivinden istifade edilerek hazırlanan bir çalışmada Ömer Naci Bey, Rauf Bey ve bazı Teşkilat-ı Mahsusa üyelerinin İran'daki faaliyetleri Tahran Sefiri Asım Bey'in İstanbul'a gönderdiği raporlar vasıtası ile izah edilmiştir. Ayrıca ilgili çalışmada Rus kuvvetlerinin İran'da gerçekleştirdiği askerî girişimler hakkında da bazı bilgiler verilmiştir. Bu konuda bkz: Çağdaş Yüksel, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında İran'da Osmanlı-Rus Mücadelesinde Tahran Sefaretinin Rolü", *Avrasya Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 11, (2017), s. 285-293.

⁴ Bu konuda bkz: Ramazan Sonat, "İngiliz Arşiv Belgelerine Göre XX. Yüzyılın Başında Rusya'nın İran'a Yönelik Stratejileri ve Faaliyetleri", *History Studies International Journal of History*, Vol., 10, Issue., 2, March 2018, s. 141-159; Mansoureh Ettehadiyyeh, "İran Geçici Hükümeti", *İran ve I. Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, Edit., Touraj Atabaki, Çev., Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 9.

⁵ Almanya, Cihâd-ı Ekber aracılığıyla İngilizlerin himayesi veya etkisi altında yer alan Müslümanları savaş boyunca kendi safına dâhil etmeye çalışmıştır. Almanya'nın doğu siyaseti kapsamında İran, Afganistan, Pakistan ve Hindistan'a ulaşma isteğini müttefiki Osmanlı Devleti fetva metinleri vasıtası ile üstlenmiştir. Sonat, *Harb-i Umûmî'de*, s. 38-46.

tarihinde Hariciye Nezaretine gönderdiği diğer yazıda; dört günden beri Culfa'dan Hoy havalisine sürekli asker ve mühimmat geçirilmekte olduğunun haber edildiğini, bu kuvvetin Türkistan'dan Kafkasya'ya geleceği rivayet edilen kolordu olmasının muhtemel bulunduğunu ve Savuçbulak'ta konsoloshanenin muhafazasına mahsus elli asker bırakılarak buradaki Rus kuvvetinin topluca geri çekildiğini ifade etmiştir. Arkasından da onun bu telgrafının bir suretinin Harbiye Nezaretine gönderildiği Hariciye Nezareti tarafından "İran'da Rus Harekâtı Askeriyesi" başlığı altında 7 Eylül 1330 (20 Eylül 1914) tarihinde Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir.⁶

İran'ın kuzeyinde⁷ yer alan Rus kuvvetlerinin yavaş yavaş Kafkasya'ya doğru çekilmesi ile ortaya çıkan güç boşluğundan faydalanan Osmanlı Devleti bölgede daha aktif bir politika izlemeye başlamıştır. Bu kapsamda öncelikle Asım Bey, İran şahı ile bir görüşme gerçekleştirerek onu Devlet-i Aliyye safında yer alma noktasında ikna etmeye çalışmıştır. Fakat ilgili teşebbüsünde başarılı olamamıştır. Nitekim Hariciye Nezaretine gönderdiği 9 Teşrin-i Evvel 1330 (22 Ekim 1914) tarihli yazıda; İran şahının Rusların Azerbaycan konusundaki tutumlarından vazgeçmemesi hâlinde kendilerine yardım edemeyeceğini gözyaşları ile aktardığını, ilgili sebepten ötürü de hem Azerbaycan hem de Kürtlerin yoğunlukla yaşadığı noktalarda⁸ kendilerinin Rusya'nın karşısında olduğunun bilinerek hareket edilmesi gerektiğini beyan etmiştir. Bunun üzerine İstanbul ise Tebriz ve bilhassa Azerbaycan'daki bütün Alman ve Avusturya vatandaşlarını kendi himayesi altına alarak egemenlik alanını genişletmeyi amaçlamıştır. Fakat ilgili duruma karşı Rusya'nın reaksiyonu gecikmemiş ve Tahran'da bulunan Rus elçisi, Asım Bey'e Azerbaycan'da yer alan Alman ve Avusturya vatandaşlarının Osmanlı Devleti himayesi altına alınmasının kendi hükümeti tarafından hasmane bir tutum olarak algılandığını ifade etmiştir. Arkasından Asım Bey Hariciye Nezaretine gönderdiği 16 Teşrin-i Evvel 1330 (29 Ekim 1914) tarihli yazıda, Rus sefiri ile gerçekleştirdiği görüşme sırasında ona Azerbaycan'daki Rus zabıtları ile konsoloslarının İran topraklarındaki Alman ve Avusturya vatandaşlarına uyguladıkları baskının Petrograd tarafından sonlandırılması hâlinde ilgili ülke vatandaşlarına yönelik bu girişime artık gerek kalmayacağını beyan ettiğini açıklamıştır.⁹

Rusya'nın savaştaki konumunun iyiden iyiye belirginleşmeye başlaması ile birlikte İran'daki Rus kuvvetlerinin hareketleri ivme kazanarak Tahran-İstanbul arasında konuyla alakalı yazışmalar artmıştır. Asım Bey, Harbiye Nezaretine iletilmek üzere Hariciye Nezaretine gönderdiği 21 Teşrin-i Sani 1330 (4 Aralık 1914) tarihli telgrafta; Rusların Azerbaycan'ın eski hâkimi Şucaüddeve'yi Maraga'ya gönderdiğini, bu şahsın İran Kazak zabıtlarından bir kuvvet teşkil ederek özellikle Savuçbulak cihetinde Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyet içerisinde yer almasının muhtemel bulunduğunu, konuyu İran hükümetine bildirmesine rağmen herhangi bir netice alamadığını ve bu sebeple onun yakalanması için ilgili birimlere emir verdiğini beyan etmiştir. Asım Bey 11 Kânun-i Evvel 1330 (24 Aralık 1914) tarihinde Hariciye Nezaretine gönderdiği diğer yazıda ise İran coğrafyası dâhilinde yer alan Rus kuvvetlerinin miktarını ve buldukları yerleri vermiştir. İlgili yazıya göre Azerbaycan ile haberleşme mümkün değildir. Tebriz'den gelenlerden alınan haberlerde yalnız o şehri muhasara eden yirmi bin kuvvet mevcuttur. Fakat bu bilgiler güvenilir değildir. Azerbaycan'ın tamamında Rusların Osmanlı

⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti, Siyasî Kısım, 2338/8. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. HR. SYS.) olarak kısaltılmıştır. BOA. HR. SYS., 2338/15.

⁷ Burada ayrı bir parantez açmak gerekir. Kuzey kavramından kasıt esasında günümüzde yoğunlukla adlandırıldığı şekli ile Güney Azerbaycan'dır. Fakat 31 Ağustos 1907 tarihli İngiliz-Rus Antlaşmasına göre bu alanın Kuzey İran'ın içerisinde yer alması nedeniyle metin içerisinde bazen Kuzey ve Azerbaycan kelimeleri birbirlerinin muadilleri olarak kullanılmıştır.

⁸ İlgili noktalarda Kürtler ile Rus askerleri arasında ciddi çatışmalar yaşandığı bizzat Asım Bey tarafından Hariciye Nezaretine iletilen meselelerin başında gelmektedir. Asım Bey konuyla alakalı Hariciye Nezaretine gönderdiği 27 Eylül 1330 (10 Ekim 1914) tarihli yazıda, Kürtler üzerine gönderilen Rus askerlerinin onlarla çatışma içerisinde yer aldıklarını ve Osmanlı Devleti ile Rusya'nın arasının bu gidişle bozulacağını ifade etmiştir. BOA. HR. SYS., 2338/25.

⁹ BOA. HR. SYS., 2338/26; BOA. HR. SYS., 2338/31; BOA. HR. SYS., 2119/1.

Devleti aleyhinde teşkil ettikleri kuvvetler hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Muhtelif rivayetlere göre kuvvetlerin toplamı yaklaşık kırk bine ulaşmaktadır. Bununla birlikte şah taraftarlarının üzerlerine gönderilmek üzere Erdebil'de üç bin, Enzeli'de yüz on yedi, Rumiye ve Reşt'te yüz elli, Gilan vilayetinin tamamında dağınık bir şekilde iki yüz, Mazenderan'da farklı noktalarda üç yüz, Esterebad'da üç yüz yirmi, Horasan ve Meşhed'de farklı yerlerde dört yüz ve Kazvin'de yüz süvari ile üç yüz elli piyade bulunmaktadır.¹⁰

Asım Bey, Azerbaycan dâhilinde yer alan Rus kuvvetinin niceliği ve niteliği hakkında net bir fikir sahibi olamasa da zaman zaman Hariciye Nezaretine çektiği telgraflarda bu kuvveti teşkil eden grupların gerçekleştirdiği harekâtlarla alakalı bilgiler sunmuştur. Örneğin 16 Kânun-i Evvel 1330 (29 Aralık 1914) tarihli telgrafında; Cihâd-ı Ekber'in etkisi ile Savuçbulak, Maraga ve Sakız'a ahaliye bağlı gönüllü unsurların yanı sıra piyade ve süvari birliklerinin sevk edildiğini, Rusların aynı süreçte Gilan ile Mazenderan üzerine yürüdüklerini, ilgili noktalarda yer alan ahalinin cephane eksikliğinden ayaklanmadığını, Tahran'ın işgalini engellemek için ciddi bir kuvvet tahsisi gerektiğini ve şahı sevenlerin icap ettiği takdirde kendilerine on beş bin muharip kuvvet verebileceğini ifade etmiştir. Asım Bey 17 Kânun-i Evvel 1330 (30 Aralık 1914) tarihli yazısında ise Tebriz'den İran hükümetine gönderilen bir telgrafa atfen Şücaüddevle'nin maiyetindeki bin kadar Rus ve iki bin avanesi ile birlikte Miyanduab civarında Osmanlı yanlısı mücahitler ile muharebe ettiğini ve maiyetinde bulunanlardan tamamının ortadan kaldırılarak kendisinin tek başına firar edebilmiş olduğunu belirtmiştir.¹¹

Rus kuvvetlerinin İran dâhilindeki durumunu sık sık İstanbul'a raporlayan Asım Bey, Rusya'nın askerî varlığının İran hükümetini Osmanlı Devleti aleyhinde bir pozisyona sevk etmemesi için hükümet mensupları ile sıcak ilişkiler kumaya çalışmıştır. Bu bağlamda Hariciye Nezaretine gönderdiği 18 Kânun-i Evvel 1330 (31 Aralık 1914) tarihli telgrafta, Rusların Tahran ve çeşitli vilayetlerde bulunan İran Kazaklarını Osmanlı Devleti aleyhinde istihdam etmek üzere Azerbaycan'a göndermeği İran hükümetine teklif ettiğini ancak kendisinin bir teşebbüste bulunarak ilgili teklifi reddettiğini açıklamıştır. Nitekim onun bu yazısının bir kopyası da Hariciye Nezareti tarafından mahremane kodu ile Dâhiliye Nezaretine 21 Kânun-i Evvel 1330 (3 Ocak 1915) tarihinde sunulmuştur.¹²

1915 yılının ilk aylarından itibaren Rusya'nın İran'daki kuvvetlerini çekmeye başlaması Asım Bey'in oldukça dikkatini celp etmiştir. Asım Bey, Hariciye Nezaretine yazdığı 24 Kânun-i Evvel 1330 (6 Ocak 1915) tarihli telgrafının ilk kısmında, İran hükümetine gelen bilgiye göre Kazvin'de yer alan Rus kuvvetinin bu sabah şehri tahliye ile Rusya'ya gitmek üzere Reşt'e doğru hareket ettiğini ve Tebriz'de bulunan Rus kuvveti adedinin hâlen bildirilmemekle beraber birliklerin yanlarına aldıkları mühimmatla şehri tahliye eylediğini belirtmiştir. Telgrafının devamında ise Tebriz Rus Konsolosunun 5 Ocak gecesi şehri terk ederek Culfa'ya doğru kaçtığını, Gilan, Mazenderan, Esterabad ve Meşhed'de bulunan Rus birliklerinin çekilmesinin beklendiğini, henüz tebligat gerçekleştirilmemesine rağmen Rumiye'nin 1 Ocak (Cuma) günü tahliye edildiğini ve Rusların Eleşkirt'te yer alan kuvvetlerinin çekilmesine kadar Hoy'u müdafaa etmelerinin öngörüldüğünü açıklamıştır. Bunun üzerine Hariciye Nezareti Asım Bey'in telgrafının bir suretini 28 Kânun-i Evvel 1330 (10 Ocak 1915) tarihinde "İran'daki Rus Harekât-ı Askeriyesi Hakkında" başlığı altında Dâhiliye Nezaretine vermiştir. Ayrıca telgrafın bir sureti de Karargâh-ı Umumi'ye sunulmuştur.¹³

Kurumlar arasında yazışmalar sürerken Asım Bey, Rus birliklerinin aksiyonları ile alakalı İstanbul'u bilgilendirmeye devam etmiştir. O, Hariciye Nezaretine gönderdiği 30 Kânun-i Evvel 1330 (12 Ocak 1915) tarihli yazıda, Hoy'da on altı bin Rus askerî bulunduğunu fakat bunlarında

¹⁰ BOA. HR. SYS., 2338/36; BOA. HR. SYS., 2338/41.

¹¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, 2. Şube, 3/43. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. DH. EUM. ŞB.) olarak kısaltılmıştır. BOA. HR. SYS., 2338/43.

¹² BOA. DH. EUM. ŞB., 2.ŞB., 3/47.

¹³ BOA. HR. SYS., 2338/47; BOA. DH. EUM. ŞB., 2.ŞB., 3/56.

çekilmek üzere olduklarını açıklamıştır. Asım Bey, Hariciye Nezaretine sunduğu 5 Kânun-i Sani 1330 (18 Ocak 1915) tarihli diğer yazısında; Tebriz'de Muhtar Bey'in kumandası altında yer alan Osmanlı birliklerinin Tebriz'in kuzeyinde yer alan Sufyan mevkiini zapt etmeleri üzerine Rusların buradan iki saat daha kuzeye doğru çekildiklerini, Selmas'ın Osmanlı kuvvetleri tarafından ele geçirildiğini ve Hristiyan ahaliyi cebren yanlarına alarak götürülen Rusların Hoy'u müdafaa etmeye kararlı olduklarına yönelik rivayetlerin devam ettiğini belirtmiştir. Buna mukabil 6 Kânun-i Sani 1330 (19 Ocak 1915) ve 4 Mart 1331 (17 Mart 1915) tarihlerinde Hariciye Nezaretine gönderdiği yazılarda ise bir taraftan Osmanlı askerlerinin İran'a bağlı Sakız Adası'ndan ayrılmadan önce buranın hâkimini katlettiklerini diğer taraftan da Rumiye'de bir zabıt kumandası altında yer alan Osmanlı birliklerinin Rus yaralıları aramak bahanesi ile Amerikan misyonerlerine ait manastırda arama yaptıklarını belirterek bu tarz girişimlerin özeldir Azerbaycan genelinde İran'ın tamamında durumu aleyhlerine çevirebileceğini iddia etmiştir.¹⁴

2. Asım Bey'in Raporları Ekseninde Rus Kuvvetlerinin İran'daki Konum ve Yönelişlerinde Görülen Değişimler

Rusya'nın 1915 yılının ikinci yarısı ile birlikte İran coğrafyasında daha fazla nüfuz sahibi olma isteği Rus birliklerinin bu ülkeden ayrılma sürecini kesintiye uğratmıştır. Bunun yerine Rus birlikleri İran'ın çeşitli noktalarına dağılarak Rusya'nın İran politikasının tatbik edilmesine doğrudan katkı sağlamışlardır. Asım Bey tarafından Hariciye Nezaretine gönderilen acil kodlu 11 Mayıs 1331 (24 Mayıs 1915) tarihli telgrafta; iki bin beş yüz Rus süvarisinin dünkü gün Reşt'e geldiği, diğer bir kısmının da gelmek üzere olduğu, Reşt Şehbenderliğine göre bunların Tahran üzerine gönderilmesinin beklendiği ve Hemedan Şehbenderliğinden alınan bilgi doğrultusunda kırk Rus askerinin bugün buraya girdiği beyan edilmiştir. Bu telgrafın üzerinden çok geçmeden Rus birliklerinin askerî harekâtlarının çapları ile alakalı İstanbul'a daha net bilgiler ulaşmaya başlamıştır. Hariciyeye ulaşan Asım Bey imzalı 22 Mayıs 1331 (4 Haziran 1915) tarihli telgrafta; Van'ın Ruslar tarafından işgalinin halkı müteessir ettiği, şimdide Selmas, Rumiye ve Savuçbulak'ın Rusların işgaline maruz kaldığının haber olunduğu ve ilgili noktalarla herhangi bir telgraf yazışması gerçekleştirilemediği için gerçek duruma dair malumat alınmadığı açıklanmıştır. Bunun üzerine harekete geçen Hariciye Nezareti 27 Haziran 1331 (9 Haziran 1915) tarihinde ilgili yazının birer kopyasını hem Dâhiliye Nezaretine hem de Başkumandanlık Vekâletine sunarak alınacak cevaplara göre Asım Bey'e izahat vermeyi amaçlamıştır. Fakat Asım Bey'e konu ile alakalı bilgi verilemeden ondan Hariciye Nezaretine Rus birliklerinin faaliyetleri ile ilgili yeni bilgiler akmaya başlamıştır. 10 Ağustos 1331 (23 Ağustos 1915) tarihli yazıda, Rus zabitanı kumandasındaki İran Kazak kuvvetinin bir müddetten beri Sinne'de toplandığı ve o havalide Rusların hususiyetle İran Kazaklarını kullanmasının Osmanlı Devleti aleyhinde bir dizi olumsuz olaylara sebebiyet verebileceği izah edilmiştir.¹⁵

Asım Bey'in Sinne'de yoğunlaşan İran Kazaklarına karşı İstanbul'un dikkatini çektiği sırada Rus kuvvetlerinin Tahran üzerine yürümeye başlaması bütün dengeleri değiştirmiştir. Zira ilgili sürece gelinceye kadar İran'ın çeşitli noktalarında hareket hâlinde olan Rusların bu sefer başkent Tahran ve civarını hedef almaları Asım Bey tarafından şah ve hükümeti kendi nüfuzları altına alma girişimi olarak algılanmış ve Tahran ile İstanbul arasında acil koduyla bir dizi yazışma gerçekleştirilmiştir. İlk olarak Asım Bey, Hariciye Nezaretine gönderdiği 10 Teşrin-i Sani 1331 (23 Kasım 1915) tarihli yazısında; Rus kuvvetinin Kazvin'e doğru elli kilometre kadar geri çekildiğini, hükümetin bunların eski yerlerine dönüşlerini temin ile uğraştığını, başarılı olduğu takdirde kendilerini şehre davet edeceğini ve kendisinin duruma göre hareket hâlinde olacağını belirtmiştir. Arkasından, Rusların on beş günden beri Enzeliye'ye

¹⁴ BOA. HR. SYS., 2338/49; BOA. HR. SYS., 2338/50; BOA. HR. SYS., 2338/58; BOA. DH. EUM. ŞB., 2.ŞB., 4/11; BOA. DH. EUM. ŞB., 2.ŞB., 4/9.

¹⁵ BOA. HR. SYS., 2338/69; BOA. HR. SYS., 2338/66; BOA. HR. SYS., 2338/74.

çıkarak Kazvin'e sevk etmekte oldukları kuvvetin on iki bin kişiyi geçtiğini, bu kuvvetin bu cihette bir kolorduya eklenip Bağdat veya Musul'a gönderilmesinin planlandığını, bu sebepten de durumun Ataşemiliter Ömer Fevzi Bey¹⁶ vasıtasıyla ilgili noktalarda bulunan kumandanlıklara bildirildiğini ifade etmiştir. Yazısının son kısmında ise Asım Bey, Rusların ilgili teşebbüslerinin Almanların İran'da gerçekleştirdiği düşüncesiz hareketlerden kaynaklandığını¹⁷, Alman sefirine birçok kez Rusları kuşkulandıracak hareketlerden kaçınmasını söylemesine rağmen onu ve ekibini bir türlü vazgeçiremediğini bilakis Almanların para karşılığında jandarmaları¹⁸ ve Kazakları Ruslara karşı sevk etme girişimlerinin Osmanlı yanlısı olan şah ve hükümet üyelerini zor durumda bıraktığını açıklamıştır.¹⁹

Asım Bey, Hariciye Nezaretine gönderdiği 15 Teşrin-i Sani 1331 (28 Kasım 1915) tarihli yazıda meseleyi geniş bir şekilde izah etmeyi sürdürmüştür. İlgili yazısının birinci kısmında; şah tarafından gönderilen bir vezirin refakati altında Avusturya sefiri ile şehre girdiğini, Rusların şehre beş saat mesafede olduğunu, Hemedan'daki jandarmaların içlerinde bir miktar Rus Kazakları bulunan İran Kazaklarını mağlup edip onların ellerindeki silahları aldıklarını, şehrin jandarma ile mücahitlerin ellerinde bulunduğunu ve etraftan gelenlerin Almanların topladığı mücahitler ile birleşerek Hemedan için bir kuvvet teşkil ettiğini beyan etmiştir. İkinci kısımda; şah ve hükümet üyelerine Rusların Hemedan'daki girişimlerini anlatmasına rağmen herhangi bir netice elde edemediğini, Kazvin'den Hemedan'a rivayete göre birkaç tabur Rus gönderildiğini, onların buradaki jandarmalarla çatışma ihtimalinin ortaya çıktığını, jandarmalar galip gelirse Reşt'e kadar İran'ın kıyama ve Rusları dağıtmalarının olası olduğunu fakat başarısız olurlarsa da şah hazretlerini ikna ile Kum Şehri'ne çekilmeye ikna etmeye çalışacağını belirtmiştir. Asım Bey telgrafının son bölümünde ise Alman sefirinin Kum'da yer aldığını, kendisinin ne olursa olsun Şah ve hükümet üyeleri ile birlikte hareket etmeyi planladığını ve Rusların Tahran'a girip sefaret üyelerini esir etme ihtimalinin bulunduğunu belirterek kendisinin nasıl bir pozisyon alması gerektiğini sormuştur.²⁰

Bu iki telgrafın ardından Hariciye Nezareti 16 Teşrin-i Sani 1331 (29 Kasım 1915) tarihinde Berlin Sefiri Hakkı Paşa'ya şifreli bir yazı ile Rusların İran'daki askerî harekâtlarının bir özetini takdim etmiştir. Asım Bey de Hariciye Nezaretine 17 Teşrin-i Sani 1331 (30 Kasım

¹⁶ Haziran 1915'de Tahran'da görevlendirildikten sonra İran Şahı Ahmet Şah ve içlerinde Rauf Bey'in de yer aldığı Teşkilat-i Mahsusa üyeleri ile sürekli iletişim halinde olmuştur. Tahran Ataşemiliterliğindeki görevinin ardından kısa sürede olsa Halil Paşa'nın komutası altında yer alan VI. Ordu'da görev yapan Ömer Fevzi Bey, 1916 yılında kaymakam rütbesine terfi ederek İran'da daha etkin bir profil çizmeye başlamıştır. *Osmanlı Gayrinizami Harp Doktrini, Yüzbaşı Ömer Fevzi Bey, Haz., Ali Güneş, Dergah Yayınları, İstanbul 2016, s. 17-18; Touraj Atabaki, "Doğu'ya Yöneliş: İran'da Osmanlı İstihbarat Servisinin Faaliyetleri", İran ve I. Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı, Edit., Touraj Atabaki, Çev., Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 36-41; Sarısamam, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında İran Elçiliğimiz", s. 210-214.*

¹⁷ Burada ayrı bir parantez açmak gerekir. Birinci Dünya Savaşı boyunca iki müttefik Osmanlı Devleti ve Almanya genelde doğu politikasında özeldir İran konusunda ciddi anlaşmazlıklar içerisinde yer almışlardır. Bu anlaşmazlıkların temelinde de Almanya'nın Osmanlı Devleti'nden bağımsız bir şekilde Doğu'da söz sahibi olma arzusu yer almıştır. Nitekim Rauf Bey müfrezesi içerisinde yer alan Türk ve Alman subayların birbirleriyle yaşadıkları fikir ayrılıkları bu duruma iyi bir örnek teşkil etmektedir. Bu konuda bkz: Kaya Tuncer Çağlayan, "Afganistan'da Bir Türk-Alman Heyetinin Faaliyetlerine Karşı İngiltere'nin Politikaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVII, S. 50, (Temmuz 2001), s. 410-411; Kurtcephe-Balcıoğlu, "Romantik Bir Türk-Alman Projesi –Rauf Bey Müfrezesi-", s. 247-269.

¹⁸ İran Devlet Jandarma Teşkilatı, 1910 yılında demokratlar tarafından hem ülkeye yönelik dış tehditlere karşı bir caydırıcı güç hem de Kazak tugaylarına karşı bir alternatif olarak oluşturulmuştur. Jandarma teşkilatının eğitimi için İsveç'ten subaylar getirilmiş ve bu subaylar Birinci Dünya Savaşı'na kadar jandarmaların eğitiminde yer almışlardır. Savaşın başlaması ile bir kısım İsveçli subay ülkesine geri dönerken İran devlet jandarmaları da ülkelere yönelik saldırılara karşı daha fazla sorumluluk almaya başlamışlardır. Nitekim Rusya'nın Kasım 1915 tarihi itibarıyla Tahran ve çevresine yönelik girişimleri karşısında başkentin boşaltılmasına ve muhacirinin Kum Şehri'ne sağlıklı bir şekilde ulaşmasına doğrudan etki etmişlerdir. Bu konuda bkz: Stephanie Cronin, "İran Milliyetçiliği ve Devlet Jandarması", *İran ve I. Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı, Edit., Touraj Atabaki, Çev., Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 45-60.*

¹⁹ BOA. HR. SYS., 2338/94.

²⁰ BOA. HR. SYS., 2338/95.

1915) tarihinde bir yazı sunarak Hemedan ile Kazvin arasında mücahitlerin Rus kuvvetini mağlup edip mühim bir mevki elde ettiklerini, kendisinin şah hazretleri ile geri çekilme fikrini görüşmeyi sürdürdüğünü, Ruslarla doğrudan harbe sebebiyet verecek aksiyonlardan şimdilik kaçındığını, İran'a en yakın noktadan on bin hiç olmazsa beş bin düzenli asker ile ciddi oranda cephane sevk edilmesi gerektiğini açıklayıp gelişmeler karşısında takınılacak tutumun bir önce şahsına bildirilmesini yeniden talep etmiştir. Bunun üzerine Hariciye Nezareti 19 Teşrin-i Sani 1331 (2 Aralık 1915) tarihinde Asım Bey'e çektiği cevabi telgrafta, eğer Ruslar Tahran üzerine yürürlerse kendisinin esir olmamak için şehri tereddütsüz bir şekilde terk etmesi gerektiğini belirtip yine onun Alman ve Avusturya sefirleri ile hareket etmesinin önemli olduğunu anımsatarak duruma son noktayı koymuştur.²¹

Hariciye Nezaretinin Asım Bey'e Alman ve Avusturya sefirleriyle iyi geçinmesi yönünde direktif vermesi pek bir netice vermemiş olacak ki kısa süre içinde konu ile alakalı yazışmalar yeniden başlamıştır. Konu ile ilgili, Nezaret tarafından Berlin Sefiri Hakkı Paşa'ya çekilen 28 Teşrin-i Sani 1331 (11 Aralık 1915) tarihli yazıda Asım Bey'e, Alman sefiriyile mümkün olduğu kadar iyi geçinmesi yönünde talimat verildiği ancak Alman sefirine de müttefikliğe yakışacak surette hareket etmesi gerektiğinin hükümeti tarafından bildirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.²²

Berlin ile İstanbul arasında yazışmalar gerçekleştirilirken Asım Bey'in başkente çektiği bir yazı ile dikkatler yeniden Tahran'a dönmüştür. Asım Bey 1 Kânun-i Evvel 1331 (14 Aralık 1915) tarihli ilgili yazısının birinci kısmında; Hemedan'daki İran kuvvetlerinin Ruslara mağlup olduktan sonra Kirmanşah'a ve Saltanat-Abad'a (Tahran) çekildiklerini, Rus birliklerinin takip ile Kirmanşah'ı almaya yakın olduklarını ve şah ile hükümet üyelerinin İngiliz ve Rus nüfuzu altına girmelerinin an meselesi olduğunu belirtmiştir. Yazısının ikinci kısmında ise İran hükümetinin Osmanlı Devleti aleyhinde bir ittifak içerisinde yer almaması için sonuna kadar direneceğini fakat her türlü ihtimale karşılık Bağdat ve Musul taraflarından İran için ciddi bir kuvvet toplanması gerektiğini açıklamıştır.²³

İlerleyen Rus kuvvetleri karşısında Asım Bey'e dikkatli olması yönünde tavsiye verildiği sırada onun esir alındığına yönelik haberler İstanbul'a ulaşmaya başlamıştır. Rumiye Telgraf Ajansının 28 Kânun-i Sani 1331 (10 Şubat 1916) tarihli telgrafında, Kerec namındaki mahal civarında bir Kazak karakol askerinin dört Avrupalıyı tevkif ettiği ve yapılan araştırma neticesinde bunlardan ikisinin Rusya'dan İran'a firar eden Avusturyalı savaş esirleri diğer ikisinin ise Tahran Sefiri Asım Bey ile Avusturya Ataşemiliteri olduklarının tespit edildiği vurgulanmıştır. Bu olağandışı olay karşısında hemen harekete geçen Hariciye Nezareti 31 Kânun-i Sani 1331 (13 Şubat 1916) tarihinde İran Sefaretine bir yazı göndererek sefirin ve ricalinin tahliyesi için en kısa sürede girişimlere başlanacağını açıklamıştır. Nitekim konuyla ilgili hem İspanya Sefaretini devreye sokarak hem de sefire karşılık Osmanlı sınırları içerisinde bulunan Rus vatandaşlarının aynı muameleye maruz tutulabileceğini belirterek Asım Bey ve yanındakilerin tahliyesini sağlamaya çalışmıştır. Fakat İspanya Sefareti aracılığıyla gerçekleştirdiği görüşmelerde sefirin tahliyesini beklediği sırada onun yakın bir vakitte Petrograd'a ulaştırılacağını oradan da İsveç'e geçişine izin verileceği haberini almıştır. Bunun üzerine İspanya Sefaretinden kendisine ulaşan 29 Şubat 1331 (13 Mart 1916) tarihli belgeye atfen Sadareti Penahiyeye ve Dâhiliye Nezaretine 2 Mart 1331 (15 Mart 1916) tarihinde bir telgraf göndererek İsveç'e geçişine izin verileceği konuşulan Asım Bey'in şu an Wenatvesek namındaki bir yerde tutuklu bulunduğunu ve durumunun sürekli takip edildiğini ifade etmiştir.²⁴

Asım Bey'in Ruslar tarafından esir edildiği haberinin yayılmaya başlaması sefirin ailesinin tehlike altında kalmasına sebebiyet vermiştir. Her ne kadar Asım Bey Rusların Tahran ve çevresine yönelik girişimlerinden ötürü ailesini İsfahan'a gönderdiyse de düşmanın buraya

²¹ BOA. HR. SYS., 2338/94; BOA. HR. SYS., 2338/95.

²² BOA. HR. SYS., 2339/11.

²³ BOA. HR. SYS., 2339/14.

²⁴ BOA. HR. SYS., 2160/2; BOA. DH. EUM. ŞB., 5. ŞB., 83/53.

da gelme ihtimali nedeniyle ailenin geleceği tartışmalı bir konu hâline gelmiştir. Bu sebepten Hariciye Nezareti konuya el atıp Ataşemiliter Fevzi Bey'e 6 Şubat 1331 (19 Şubat 1916) tarihinde şifreli bir yazı göndererek Asım Bey'in haremi ve çocuklarının kimin ile beraber nerede bulunduğunu ve sıhhatte olup olmadıklarını sormuştur. Bu yazıya karşılık Fevzi Bey ise 9 Şubat 1331 (22 Şubat 1916) tarihinde Hariciye Nezaretine cevabi nitelikte bir telgraf çekerek sefirin ailesinin İsfahan'da şimdilik sıhhatte bulunduğunu, Rusların buraya gelme ihtimali nedeniyle aileyi İstanbul'a sevk etme fikrinde olduğunu ve buna göre hazırlıklar yaptığını ifade etmiştir. Ayrıca Fevzi Bey ilgili telgrafında yolların genel anlamda Ruslar tarafından tutulduğunu ve ailenin sevki için düşündüğü karla kaplı bir dağ yolunun açılmasını beklediğini açıklamıştır.²⁵

Asım Bey'in Ruslara esir düşmesi İstanbul'un İran'a yönelik en önemli haber alma kanalının devre dışı kalmasına neden olmuştur. İlgili süreçten sonra sefirin görevini üstlenmek zorunda kalan Ataşemiliter Fevzi Bey ve Müsteşar Sefa Bey, Rus kuvvetlerinin Tahran başta olmak üzere İran'ın büyük bir kısmını kontrol altına aldıkları süreçte sürekli yer değiştirip mahallî liderler ve VI. Ordu tarafından görevlendirilen Bopp ile işbirliği içerisinde yer alarak sefirin vazifesini üstlenmeye çalışmışlardır. Bu konu kapsamında Hariciye Nezaretine gönderilen 19 Şubat 1331 (3 Mart 1916) tarihli telgrafın birinci bölümünde; Müsteşar Sefa Bey'in önceki akşam Kasr-ı Şirin'e vardığı, Kumandan Bopp, Nizamüs-Saltana ve Ataşemiliter Fevzi Bey'in Gerend'den buraya geldikleri, Bağdat ile Hanekin'den kuvvetlerin yavaş yavaş hareket hâlinde oldukları ve düşmana karşı hiçbir yararlılıkları görülmemiş olan firari Jandarma, Bahtiyari ve Nizamüs-Saltana birliklerinden bir kuvvet teşkilinin planlandığı beyan edilmiştir. Telgrafın ikinci kısmında ise Almanların tavsiyesi üzerine Tahran'dan ayrılmak mecburiyetinde kalan dost İran ayan ve eşrafin peyderpey Bağdat'a gönderilmeye başlandığı ve Kasr-ı Şirin merkez kabul edilerek on saat ilerdeki Paytak Boğazı'nda Rusların durdurulmasının amaçlandığı belirtilmiştir. Nitekim 1916 yılının bahar ayları ile beraber İran'dan Bağdat istikametine doğru ilerleyen Rus kuvvetleri ve VI. Ordu tarafından görevlendirilen Türk birlikleri arasında çatışmalar artmış bu durumda Müsteşar Sefa Bey, Ataşemiliter Fevzi Bey ve İstanbul ekseninde bir dizi yeni yazışmanın gerçekleştirilmesiyle neticelenmiştir.²⁶

Sonuç

Bu çalışma, Ocak 1914 ile Şubat 1916 tarihleri arasında Tahran'da sefir olarak bulunan Asım Bey'in İstanbul'a gönderdiği raporları konu edinmiştir. İlgili raporların tetkik edilmesi neticesinde şu bulgulara ulaşılmıştır:

1-Asım Bey, görev süresi boyunca Osmanlı Devleti'nin yalnızca İran değil aynı zaman da Afganistan, Hindistan ve bilumum Doğu'ya yönelik girişimlerinde başat bir rol üstlenmiştir. Zira ilgili noktalara yönelik stratejilerin ve faaliyetlerin şekillenmesinde onun İstanbul'a gönderdiği raporlar oldukça etkili olmuştur.

2-Rusların İran dâhilinde tatbik ettikleri askerî teşebbüslerin şah ve hükümet üyelerini Osmanlı Devleti aleyhinde etkilememesi için Asım Bey ciddi gayret sarf etmiş ve bunda belirli bir süreye kadar kısmen başarılı olabilmıştır. Fakat Rus birliklerinin 1915 sonbaharı ile birlikte Tahran üzerine yürümeye başlaması neticesinde etkinliğini kaybetmeye başlamış ve kısa süre sonra da Tahran yakınlarında Kazak karakol askerleri tarafından tevkif edilerek İstanbul'un İran'a yönelik en önemli haber alma kanalının etkisizleşmesine neden olmuştur.

3-Asım Bey'in esir olması neticesinde onun vazifesini Ataşemiliter Fevzi Bey ve Müsteşar Sefa Bey üstlenmek zorunda kalmıştır. İlgili süreçte Rus birliklerinin İran'ın genelini kontrol altına almalarından ötürü hem Sefa Bey hem de Fevzi Bey sık sık yer değiştirmek zorunda kalmışlar ve Rus kuvvetlerinin Bağdat istikametine geçişlerini engellemek için

²⁵ BOA. HR. SYS., 2339/47.

²⁶ BOA. HR. SYS., 2339/54; BOA. HR. SYS.,2339/52; BOA. HR. SYS.,2339/62; BOA. HR. SYS.,2339/77.

İran/İrak sınırı boyunca uzanan Türk kuvvetleriyle birlikte hareket etmişlerdir. Bu durumda İstanbul'un Tahran ile iletişiminin sınırlı hâle gelmesine sebebiyet vermiş ve Türk tarafının İran'a yönelik teşebbüslerinin sekteye uğramasıyla neticelenmiştir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi²⁷

Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, İkinci Şube Belgeleri (DH. EUM. 2. ŞB.)

Hariciye Nezareti, Siyasî Kısım (HR. SYS.)

Kaynak Eserler, Araştırma ve İncelemeler

Atabaki, Touraj, "Doğu'ya Yöneliş: İran'da Osmanlı İstihbarat Servisinin Faaliyetleri", *İran ve I. Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, Edit., Touraj Atabaki, Çev., Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 29-43.

Ayaydın, Rıdvan, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İran'da Cihad-ı Ekber Faaliyetleri*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2017.

Cronin, Stephanie, "İran Milliyetçiliği ve Devlet Jandarması", *İran ve I. Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, Edit., Touraj Atabaki, Çev., Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 45-69.

Çağlayan, Kaya Tuncer, "Afganistan'da Bir Türk-Alman Heyetinin Faaliyetlerine Karşı İngiltere'nin Politikaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVII, S. 50, (Temmuz 2001), s. 409-428.

Ettehadiyyeh, Mansoureh, "İran Geçici Hükümeti", *İran ve I. Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, Edit., Touraj Atabaki, Çev., Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 9-28.

Karacagil, Ö. Kürşad, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devletinin İran'la İttifak Kurma Arayışları", *OTAM*, 36, (Güz 2014), s. 95-116.

Keleşyılmaz, Vahdet, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Afganistan'a Yönelik Girişimleri", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara 2012, s. 1831-1844.

Kuneralp, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İsis Yayınları, İstanbul 1999.

Kurtcephe, İsrail-Balcıoğlu, Mustafa, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi –Rauf Bey Müfrezesi-", *OTAM*, 3, (1992), s. 247-269.

Metin, Barış, *Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Ankara 2007.

Osmanlı Gayrinizami Harp Doktrini, Yüzbaşı Ömer Fevzi Bey, Haz. Ali Güneş, Dergah Yayınları, İstanbul 2016.

Öğün, Tuncay, "Osmanlı Basınında Cihad-ı Ekber: İran Örneği", *Türkiyat Mecmuası*, C. 28/1, (2018), s. 91-114.

Sarısaman, Sadık, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında İran Elçiliğimiz İle İrtibatlı Bazı Teşkilat-ı Mahsusa Faaliyetleri", *OTAM*, 7, (1996), s. 209-217.

²⁷ Arşiv belgelerinin numaraları metin içerisinde verilmiştir.

- Sonat, Ramazan, *Harb-i Umumi'de Bağdat (1914-1918)*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2017.
- Sonat, Ramazan, "İngiliz Arşiv Belgelerine Göre XX. Yüzyılın Başında Rusya'nın İran'a Yönelik Stratejileri ve Faaliyetleri", *History Studies International Journal of History*, Vol., 10, Issue., 2, March 2018, s. 141-159.
- Tetik, Ahmet, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi*, C. 1: 1914-1916, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- Tetik, Ahmet, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi*, C. 2: 1917, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- Yüksel, Çağdaş, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında İran'da Osmanlı-Rus Mücadelesinde Tahran Sefaretinin Rolü", *Avrasya Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 11, (2017), s. 285-293.

Ek:

Ağırlıklı Olarak İran'ın Kuzey Kısmını Gösteren Harita. (BOA., HRT.h., 104/1)

İran'ın Kuzey, Batı ve Güney Kısmını Gösteren Harita. (BOA., HRT.h.,103/1)

İran'ın Doğu Kısmını Gösteren Harita. (BOA., HRT.h., 103/2)